

Anna Kotlarska-Michalska

Spółeczne role kobiet

Edukacja Humanistyczna nr 1 (24), 25-35

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Kotlarska-Michalska
Instytut Socjologii UAM

SPOŁECZNE ROLE KOBIEC

Wprowadzenie

Tak ogólnie sformułowany temat może sugerować, że przedmiotem rozważań będą role kobiet, które mają społeczny wymiar i również społeczne konsekwencje. Kryteria podziału ról mogą być tworzone w zależności od intencji badacza i jego punktu widzenia zakresu (obszaru), w jakim ma być analizowana rola społeczna. Można przyjąć, że rola społeczna to tylko taka, której konsekwencje odczuwa więcej niż jedna osoba. Rozumienie społecznej roli odnosi się do wszystkich ról, których pełnienie niesie ze sobą pewne konsekwencje, a rolami społecznymi są tylko te, dzięki którym tworzone są więzi społeczne z grupą, wobec której odgrywana jest rola. Kobięce role są bardziej niż męskie więziotwórcze ze względu na fakt, że kobiety przez swoje role pełnione w przestrzeni domowej mogą jednocześnie wypełniać wiele funkcji, a tym samym budować więź małżeńską, rodzinną, macierzyńską, towarzyską, międzypokoleniową itp., zatem role domowe kobiet wywołują określone skutki w ich rolach pozarodzinnych.

Na role kobiet, podobnie jak role mężczyzn, zawsze oddziaływała epoka, jej kultura, system aksjonormatywny, religia, system polityczny oraz środowisko lokalne. W bogatej już literaturze przedmiotu dowodzi się, że w żadnej epoce kobiety nie stanowiły samodzielnie o tym, jak pełnić funkcje społeczne i grać role kobiece w obrębie środowiska rodzinnego. W tym opracowaniu uwaga zostanie zwrócona na te role społeczne, które są ważne dla samych kobiet oraz istotnie wpływają na ich funkcjonowanie w rodzinie i w środowisku zawodowym. Pragnę przede wszystkim zwrócić uwagę na specyficzne cechy kobiet ułatwiające im organizowanie społecznej przestrzeni, tworzenie więzi społecznych oraz łączenie wielu ról w tym samym czasie.

Cechy kobiet ułatwiające granie ról społecznych

Warto zacząć od przypomnienia tych atrybutów kobiet, które sprzyjają graniu ról w przestrzeni publicznej, w szczególności ułatwiających im pełnienie ról zawodowych (ich ważność i rangę najbardziej potwierdzają wyniki badań socjologicznych i psychologicznych, a także demograficznych i medycznych). Polskie kobiety są lepiej wykształcone od mężczyzn, więcej ma wykształcenie wyższe. Już w latach siedemdziesiątych

XX wieku to częściej kobiety miały wykształcenie średnie, a od 2000 roku częściej niż mężczyźni legitymują się dyplomem wyższej uczelni. Jak jednak wskazują dane dotyczące bezrobocia po 1989 roku, to kobiety częściej są ofiarami zwolnień, częściej i dłużej poszukują pracy.

Kobiety aktywne zawodowo zdecydowanie lepiej organizują sobie czas prywatny i społeczny, potrafią łączyć obowiązki domowe i zawodowe. Przede wszystkim chcą pracować zawodowo, niezależnie od wysokości dochodów swoich mężów i partnerów życiowych. Polskie kobiety nie chcą rezygnować z pracy zawodowej; 60 proc. zamężnych i pracujących kobiet uważa, że nawet gdyby mąż zarabiał wystarczająco dużo, nie zrezygnowałyby z tej formy aktywności społecznej. Z pracy nie chcą rezygnować kobiety młode, mieszkające w dużych miastach, o średnim i wyższym statusie zawodowym, praca stanowi dla nich źródło i miejsce samorealizacji, sprzyja podnoszeniu ich pozycji społecznej i daje większą satysfakcję osobistą niż czynności domowe¹.

W badaniach prowadzonych nad rolami kobiecymi (głównie zawodowymi) niewiele miejsca poświęca się na badanie cech, które ułatwiają im grać role pozarodzinne, w otwartej przestrzeni społecznej, głównie w sferze zawodowej. Kobiety mają specyficzne cechy osobowościowe, prawdopodobnie będące konsekwencją innej socjalizacji.

1. Są ambitne i wiedzą, że aby coś osiągnąć w sferze zawodowej, muszą się bardziej starać niż mężczyźni.
2. Są obowiązkowe, skrupulatne i bardziej zaangażowane w pracę niż mężczyźni, a mimo to są rzadziej nagradzane i wyróżniane za osiągnięcia w pracy.
3. Są dobrze zorganizowane i mają podzielność uwagi – poprzez umiejętność łączenia wielu ról kobiecych i społecznych.
4. Mają silne poczucie odpowiedzialności za potomstwo, co sprawia, że starają się być dobrymi pracownikami, albowiem nie chcą stracić pracy.
5. Mają silne poczucie odpowiedzialności materialnej za rodzinę, a ich wkład finansowy stanowi istotny filar w utrzymaniu rodziny, szczególnie w sytuacji, gdy mąż pozostaje bezrobotny.

Kobiety pracujące zawodowo, jak wskazują wyniki badań nad kobietami w Wielkopolsce, mają wyższe poczucie wartości i są wyższym autorytetem dla swoich dzieci niż kobiety biernie zawodowo. Z tych samych badań wynika, że kobiety pracujące są lepszym partnerem dla pracującego męża czy partnera, tematy prowadzonych przez nich rozmów nie są bowiem zogniskowane wokół spraw codziennych. Można stwierdzić, że zawodowo aktywne kobiety bardziej interesują się sprawami zawodowymi swoich partnerów i tym samym poszerzają przestrzeń wymiany myśli. Wpływa to na ożywienie więzi małżeńskich i partnerskich. Kobiety mające stabilną pracę zawodową są bardziej niż kobiety biernie zawodowo zainteresowane światem zewnętrznym, sprawami kraju, polityką i chętniej uczestniczą w życiu publicznym.

Kobiety przyjmują inne niż mężczyźni strategie radzenia sobie z problemami zawodowymi, co ułatwia im rozwiązywanie problemów, a także granie roli pracownika. Kobiety, jak wskazują badania, rzadziej walczą o stanowiska, tym samym są mniej konfliktowe, łatwiej układa się z nimi współpraca i łatwiej nimi kierować. Warto też dodać, że mają większą niż mężczyźni umiejętność osiągania kompromisu, większą skłonność do współpracy, są bardziej komunikatywne i bardziej niż mężczyźni pielęgnują więzi

¹ D. Duch-Krzystoszek, *Relacje między pracą domową i zawodową*, w: *Kobiety i ich mężowie. Studium porównawcze*, red. J. Sikorska, Warszawa 1996, s. 90.

międzyludzkie. Z wielu badań wynika, że kobiety szybciej od mężczyzn adaptują się do nowych sytuacji i zasad na rynku pracy oraz silniej mobilizują się do zarabiania na utrzymanie swoich dzieci². Mają silniejsze postawy prospołeczne, są nastawione na kontakty międzyludzkie, szybciej niż mężczyźni odczytują stany emocjonalne innych osób, na przykład szefa. Kobiety też sprzyjają „łagodzeniu obyczajów” w środowisku zawodowym przez wprowadzanie emocjonalnego ciepła. Są to niewątpliwie cechy predestynujące do bycia dobrym pracownikiem. Inna cecha, nie zawsze będąca przedmiotem analizy, a istotna współcześnie, to łatwiejsze dostosowywanie się do zmiennych warunków pracy, kobiety też chętniej podejmują się nowych zadań.

Ogólnie, kobiety bardziej zadaniowo podchodzą do obowiązków niż mężczyźni, co z pewnością jest skutkiem odmiennych wzorów socjalizacji do ról płciowych. Z punktu widzenia walorów kobiet jako pracowników istotną cechą jest również fakt, że kobiety mniej chorują, są somatycznie silniejsze. Wymienione pozytywne cechy znajdują potwierdzenie w danych statystycznych oraz badaniach socjologicznych i pedagogicznych, wymagają jednak weryfikacji w dalszych studiach nad prospołecznymi i organizacyjnymi umiejętnościami kobiet. Cechy te nie tylko są atutami kobiet w pracy zawodowej, ale również w odgrywaniu innych ról o charakterze publicznym.

W zdecydowanej większości studiów nad rolami kobiet punkt ciężkości w analizie jest położony na nierówność płci i gorszą pozycję kobiet w większości obszarów aktywności społecznej. A. Giddens uważa, że prawie we wszystkich kulturach role męskie są lepiej cenione i nagradzane od żeńskich i prawie we wszystkich kulturach głównie kobiety ponoszą odpowiedzialność za opiekę nad dziećmi i za prace domowe, co rzecz jasna prowadzi do nierówności społecznej³.

Oczywiście analiza uwarunkowań zakresu ról społecznych nie może być oderwana od cech płciowych i kulturowych, co jest dość konsekwentnie przestrzegane w większości badań prowadzonych nad społeczną i prywatną przestrzenią kobiet. W literaturze przywołuje się stanowisko T.R. Sarbina i V.L. Allena, zgodnie z którym role społeczne kobiet są inaczej postrzegane przez otoczenie niż role pełnione przez mężczyzn, a kobiety są narażone na większą kontrolę sposobu odgrywanych ról (niż mężczyźni). Autorzy konstatują, że mężczyźni się rozgrzesza, a kobiety piętnuje⁴.

Badania dość licznej grupy badaczy dowodzą jednak, że stereotypy związane z płcią są obecne nie tylko w postawach mężczyzn, ale również w postawach samych kobiet, które, odnosząc sukcesy, w pewnym sensie tłumaczą się, że nie są typowymi kobietami i że odbiegają od społecznych wyobrażeń roli kobiety. Jak pisze I. Andruszkiewicz, kobiety podsumowujące swoje sukcesy twierdzą, że tak naprawdę w życiu ważne jest coś zupełnie innego, umniejszając swoje dokonania⁵. Psychologiczne bariery tkwiące w postawach samych kobiet są oprócz stereotypów istotną przeszkodą w podejmowaniu ryzyka grania ról kierowniczych. Kobiety obawiają się utraty swej atrakcyjności, atrybutów kobiecości, odczuwają lęk przed odrzuceniem społecznym, a także obawy

² Wskazuje na ten rodzaj powiązań wielu badaczy, m.in. E. Lisowska, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie*, Warszawa 2008, s. 170–171.

³ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 133.

⁴ Zob. K. Piątek, *Być kobietą w Polsce w XXI wieku – blaski i cienie*, w: *Między tradycją a nowoczesnością. Współczesna kobieta polska z perspektywy socjologicznej*, red. E. Jurczyńska-McCluskey, K. Piątek, Bielsko-Biała 2006, s. 17.

⁵ I. Andruszkiewicz, *Stereotypy pracy zawodowej kobiet w Polsce i UE*, w: *Kobiety we współczesnej Europie. Rola i miejsce kobiet na rynku pracy, w polityce i w społeczeństwie*, red. M. Musiał-Karg, Toruń 2009, s. 31.

przed wysokim obciążeniem psychicznym, czyli przed kosztami psychicznymi sukcesu⁶. Kobiety, jak wskazuje stan wiedzy opisany przez K. Piątek, rezygnują z podejmowania ryzyka związanego z karierą zawodową, albowiem może ona zniszczyć ich emocjonalne podejście do życia. Kobiety mają świadomość ryzyka utraty swobody bycia wiernymi swoim zasadom moralnym⁷, dlatego z trudnością podejmują decyzję o pełnieniu kierowniczych stanowisk.

Przeźren zawodowa i polityczna dla kobiet zdecydowanych i odważnych zorientowanych na sukces jest coraz bardziej otwarta, jednak kobiety mają zbyt dużo obaw i lęków, aby zdecydować się na ponoszenie konsekwencji rozdarcia między socjalizowanym wzorem kobiety „udomowionej” a modelem kariery lansowanej przez media.

Role zawodowe i polityczne kobiet jako role społeczne

Role zawodowe kobiet są najczęściej ujmowane przez pryzmat trudności w poszukiwaniu pracy, nieprzyjemnej postawy pracodawców wobec planów prokreacyjnych, trudności w łączeniu pracy zawodowej wymagającej dyspozycyjności z rolami związanymi z rodziną. W ostatnich latach coraz więcej ukazuje się publikacji poświęconych rolom zawodowym, w których uwaga skoncentrowana jest na rejestrowaniu zmian w podejściu kobiet do pracy zawodowej i kariery życiowej poprzez samorealizację. W wielu artykułach ukazujących się w czasopiśmie „Kobieta i Biznes” odkrywano faktyczne uwarunkowania społeczno-kulturowe ról odgrywanych przez najbardziej aktywną zawodowo grupę kobiet – pracujących we własnych przedsiębiorstwach. Warto przytoczyć najbardziej odkrywcze efekty badań poświęconych tej problematyce.

Okazuje się, że najbardziej istotną cechą w karierze kobiet jest ich pracowitość, szczególnie w wypadku właścicielek prywatnych firm, nie mniej ważną cechą w ich awansie zawodowym odgrywa ich wygląd zewnętrzny oraz uprzejmy sposób bycia⁸. Kobiety w roli businesswoman ponoszą dużą odpowiedzialność, gdyż podejmują decyzje, które w znacznym stopniu wpływają na ich podwładnych⁹, jednocześnie ta odpowiedzialność kształtuje ich postawę wobec życia. Polskie kobiety, które grają rolę właścicielek firm i mają poczucie sukcesu życiowego (przy czym zawdzięczają go głównie sobie), są zadowolone z życia osobistego i nie odczuwają negatywnego oddziaływania pracy na życie osobiste¹⁰.

Osobowościowe cechy jako atuty w karierze zawodowej wymieniają kobiety pracujące na uczelniach wyższych („robiące” karierę naukową). Z badań M. Sulik wynika, że kobiety najbardziej cenią w sobie takie cechy, jak: sumienność, ambicję, obowiązkowe podejście do pracy, ciekawość świata oraz wytrwałość, a w nauce odnoszą sukcesy, gdyż mają takie cechy, jak: kreatywność, żywiołowość, prostolinijność i wiarygodność¹¹.

Z danych opublikowanych przez Komisję Europejską wynika, że 39 proc. naukowców w Polsce to kobiety; stanowią one wyższy odsetek niż średnio w krajach UE (wynosi on 30 proc.). Ogólnie kobietom trudniej niż mężczyznom przychodzi pokonywanie

⁶ E. Mandal, *Podmiotowe i przedmiotowe konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Katowice 2000, s. 65–69.

⁷ K. Piątek, *Być kobietą w Polsce w XXI wieku...*, s. 17.

⁸ M. Czechowska-Bieluga, *Społeczno-zawodowe funkcjonowanie businesswoman*, „Kobieta i Biznes” 2008, nr 4, s. 15 (artykuł dostępny na: http://www.mfk.org-pl/uploads/kobieta_i_biznes/kib_1_4_2008_srodek.pdf).

⁹ Tamże, s. 15.

¹⁰ Tamże, s. 16.

¹¹ M. Sulik, *Kobiety w nauce. Podmiotowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania*, Katowice 2010, s. 84.

szczęśliwej kariery naukowej (stanowią 59 proc. absolwentów studiów, wśród doktorantów jest ich jednak tylko 45 proc., w Polsce 50 proc., wśród profesorów – 18–19 proc., w Polsce – 20 proc.). Jeszcze mniejsza liczba kobiet staje na czele akademickich placówek naukowych: wśród ich szefów w Polsce i UE stanowią średnio 13 proc.¹² Według opinii unijnego komisarza ds. badań i rozwoju, Janeza Potoczniaka, *nierównowaga płciowa w nauce to strata talentów, na którą Europa nie może sobie pozwolić – konieczne są zmiany strukturalne w zarządzaniu nauką. Nie wystarczy bowiem samo zwiększenie nakładów: paradoksalnie tam, gdzie fundusze naukowe są większe, wyższe zarobki przyciągają do nauki mężczyzn, którzy „zabierają” miejsca kobietom*¹³.

W analizie ról zawodowych wskazywano dość często na niewidoczne przeszkody utrudniające awansowanie kobiet na stanowiska kierownicze. Jako główną wymienia się stereotypy i uprzedzenia¹⁴ oraz specyficzne cechy przypisywane kobietom, cechy utrudniające granie ról kierowniczych. Według E. Lisowskiej, w stereotypowym obrazie kobiety uznawane są za mniej dyspozycyjną grupę pracowników i za mniej wydajną z powodu obciążenia rolami rodzinnymi, stąd ich zarobki mogą być niższe, szczególnie zaś jeśli nie występują w roli jedynych żywicieli rodziny. Uprzedzenia dotyczą również wartościowania kwalifikacji kobiet, a ponadto brakuje mechanizmów, które mogłyby równoważyć negatywny wpływ czynników kulturowych. Na podstawie analiz przeprowadzonych przez tę badaczkę, wyraźnie widać, że brakuje mechanizmów, które by promowały kobiety na stanowiskach kierowniczych i służyły kontroli przestrzegania zasady równego traktowania obu płci w miejscu pracy. Autorka dostrzega również brak krajowych mechanizmów, które mogłyby równoważyć negatywny wpływ czynników kulturowych¹⁵.

Niewątpliwie pełnienie ról zawodowych pociąga za sobą pełnienie ról publicznych, jednak – jak wskazują badania – kobiety polskie nie należą do szczególnie aktywnych. Działają tutaj podobne mechanizmy jak w wypadku kariery zawodowej. W licznych opracowaniach zwracano uwagę, że w postawach polskich kobiet tkwią dość stereotypowe wyobrażenia o skutkach działalności publicznej, głównie zaś utraty czasu na codzienne kontakty z rodziną.

Publiczne role w polityce są przedmiotem wielu studiów politologicznych, socjologicznych i psychologicznych. Wynika z nich, że istnieje kilka typów przeszkód limitujących udział kobiet we władzach¹⁶. Są to przeszkody natury kulturowej, społecznej i politycznej. M. Musiał-Karg dokonała ich przeglądu i stwierdziła, że do głównych czynników wpływających na udział kobiet w życiu publicznym należą cztery: 1) postrzeganie polityki jako sfery niezbyt przyjaznej dla kobiet; 2) socjalizacja do ról kobiecych dotycząca innych ról niż role publiczne; 3) religia jako czynnik wyraźnie hamujący pełnienie ról pozarodzinnych przez kobiety; 4) działalność ruchów feministycznych – im

¹² Komisja Europejska podkreśla pozytywne trendy: liczba kobiet, które pracują w nauce, rośnie szybciej niż liczba mężczyzn (co roku odpowiednio o 6,3 i 3,7 proc.). Ponadto odsetek doktorantek w UE wzrósł znacząco z niecałych 40 proc. w 2001 r. Częściowym wytłumaczeniem jest przystąpienie do UE w 2004 r. krajów Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie nauka była czasem bardziej sfeminizowana niż na Zachodzie, zob. <http://kobieta.wp.pl/query,kobiety,szukaj.html>.

¹³ Tamże.

¹⁴ Piszą o nich m.in.: *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet*, red. A. Titkow, Warszawa 2003; E. Mandal, *Podmiotowe i przedmiotowe konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Katowice 2000; E. Lisowska, *Równouprawnienie kobiet...*

¹⁵ E. Lisowska, *Kobiety na rynku pracy: dyskryminacja czy równość*, w: *Kobiety we współczesnej Europie...*, s. 19.

¹⁶ R. Siemińska, *Nie mogą, nie chcą czy nie potrafią. O postawach i uczestnictwie politycznym kobiet w Polsce*, Warszawa 2000; *Szklany sufit...*; M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, Warszawa 2007.

jest ich mniej, tym mniej kobiet uczestniczy w sferze publicznej, pełniąc w niej funkcje¹⁷. Druga grupa czynników odpowiadających za aktywność kobiet w życiu publicznym to czynniki socjoekonomiczne, czyli: 1) status społeczny i ekonomiczny; 2) dostęp do edukacji; 3) brak wystarczających zasobów finansowych; 4) trudności na rynku pracy i bezrobocie; 5) podwójne obciążenie pracą zawodową i pracą domową; 6) ogólny poziom rozwoju gospodarczego kraju¹⁸. Niewątpliwie lista czynników mogłaby zostać wydłużona, jeśli uwzględnić typ polityki na rzecz rodziny i istniejący system ułatwień w łączeniu wielości ról kobiecych oraz, co jest rzadko podkreślane, pozycję kobiet w danym państwie. Te czynniki są pośrednio uwzględnione w trzecim typie, które wymienia Musiał-Karg; są to czynniki o charakterze politycznym, czyli: 1) system polityczny; 2) system wyborczy; 3) działalność partii politycznych i 4) ideologie partii¹⁹. Czynniki te otwierają możliwości grania ról publicznych, jednak to same kobiety winny decydować, czy są zdolne do wysiłku organizacyjnego oraz dużego wysiłku intelektualnego oraz do ponoszenia kosztów psychologicznych związanych ze szczególną odpowiedzialnością grania ról, które są przedmiotem częstej oceny oraz są z reguły stresujące.

Kobiety polskie, pomimo tych i innych barier, stanowią 32,5 proc. wśród osób zajmujących stanowiska kierownicze²⁰, tyle samo wynosi wskaźnik europejski (32,2 proc.), mogłyby jednak stanowić liczniejszą grupę, gdyby były bardziej solidarne i promowały przedstawicielki swojej płci w środowisku zawodowym, środowisku lokalnym oraz w mediach i gdyby pomagały sobie nawzajem i tworzyły kapitał wsparcia i motywacji do osiągnięć zawodowych.

Nie ulega wątpliwości, że kobiet jest ciągle za mało w partiach, Sejmie i Senacie, ogólnie w polityce. Nie można jednak ich zmuszać do tego typu działalności za pomocą ustaw. Kobiety muszą mieć pewność, że ich działalność publiczna nie przyniesie uszczerbku w innych rolach oraz że działalność publiczna nie będzie w opozycji do uznawanych wartości i nie zaburzy ich harmonii wewnętrznej. Oprócz wymienionych obiektywnych przeszkód, ciągle obecne są stereotypy w postawach mężczyzn, które nie zachęcają kobiet do świata polityki. Z badań R. Siemieńskiej wynika, że częściej *podzielane przez mężczyzn stereotypy, że kobiety nie nadają się do polityki, wzmacniane przez środki masowego przekazu, a także edukację szkolną (podręczniki) sankcjonują zachowania, które wyrażają przekonania o mniejszych zdolnościach i kwalifikacjach kobiet w tym względzie. Pojawianie się kobiet wśród kandydatek i głośne dopominanie się o prawa kobiet do reprezentacji politycznej przez różne środowiska rodzi poczucie zagrożenia, iż „naturalny” porządek zostaje naruszony, że niepodzielna władza mężczyzn w sferze decyzji politycznych zostanie zachwiana. Właśnie w kategoriach stosunków władzy, podrzędności i nadrzędności oraz wynikających stąd zależności muszą być ujmowane zachowania członków odmiennych grup płci. Kobiety występują w tej relacji jako grupa zależna. Członkowie grupy dominującej (mężczyźni), zgodnie z szeregiem badań – mają mniejszą motywację do zwracania uwagi na osoby od siebie zależne (kobiety), a w takiej sytuacji są bardziej skłonni do utrzymywania ich stereotypowych wizerunków niż gdyby chodziło o grupę postrzeganą jako posiadającą podobny status społeczny*²¹.

¹⁷ M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach władzy ustawodawczej oraz wykonawczej*, w: *Kobiety we współczesnej Europie...*, s. 81.

¹⁸ Tamże, s. 81–82.

¹⁹ Tamże, s. 82.

²⁰ E. Lisowska, *Kobiety na rynku pracy...*, s. 23.

²¹ R. Siemieńska, *Stereotypy kobiet a akceptacja ich uczestnictwa w polityce*, w: *Wizerunki kobiet*, red. A. Kotlarska-Michalska, Poznań 2001.

U. Beck²² mówi o niedokończonym procesie indywidualizacji kobiet, którego konsekwencją są ich dylematy wynikające z odchodzenia od tradycyjnie pojętej roli w kierunku realizacji siebie w procesie indywidualizacji. Dotyczą one kobiet, a nie mężczyzn, gdyż to one poszukują nowej tożsamości, a kariera zawodowa mężczyzn była i jest dosyć niezależna od sytuacji rodzinnej. U. Beck twierdzi, że kobiety, wchodząc na rynek pracy, podlegają takim samym zachowaniom jak mężczyźni, czyli konkurencji, współzawodnictwu, ponoszą ryzyko niepowodzenia, utraty pracy, muszą podporządkować się rygorom warunków pracy.

Role rodzinne jako role społeczne

Role rodzinne kobiet stanowią równie częsty przedmiot badań jak role zawodowe, jeszcze częściej są one rozpatrywane równolegle w celu podkreślenia trudności, z jakimi borykają się kobiety pracujące zawodowo. Role domowe, traktowane jako przestrzeń prywatna kobiet, analizowane są przez pryzmat obciążenia fizycznego oraz czasowego. Efektem analiz jest porównanie ilości czasu poświęcanego przez kobiety na typowe zajęcia domowe oraz związane z wychowywaniem dzieci. Jak dowiodły wielokrotnie poświęcone tej kwestii badania CBOS, aktywność zawodowa kobiet nie zmniejsza ich zaangażowania w takie czynności, jak: przygotowywanie posiłków, pranie, prasowanie, sprzątanie, gruntowne porządki. W niektórych czynnościach kobiety aktywne zawodowo uczestniczą częściej niż biernie zawodowo. Ogólnie, fakt wykonywania przez kobiety pracy zawodowej nie zmniejsza i nie zwalnia ich z podstawowych obowiązków, czyli nie wpływa ograniczająco na rolę gospodyni domowej²³. A. Kwak twierdzi, że to od kobiety, a nie od mężczyzny, oczekuje się godzenia ról – w zakresie pracy zawodowej i realizacji zadań wynikających z obowiązków rodzinnych. Wprawdzie nie ma formalnej dyskryminacji na rynku pracy, jednak to kobiety są częściej i dłużej bezrobotne. Przeciwno nim działa fakt, że mają dzieci i tak zwane przywileje wynikające z macierzyństwa. Kobiety stają przed dylematem, co i kiedy wybrać – rodzinę czy karierę zawodową, co wcześniej, a co później, z czego zrezygnować²⁴.

W badaniach CBOS wykazano również, że mężowie kobiet pracujących zawodowo częściej pomagają im w niektórych pracach domowych niż mężowie kobiet niepracujących. Praca zawodowa kobiet sprzyja bardziej partnerskim stosunkom w małżeństwie.

W analizie społecznych ról kobiecych należy zwrócić uwagę na fakt, że okres transformacji spowodował istotne zmiany w obrębie tych ról²⁵. W pierwszej dekadzie wyraźnie zwiększyła się aktywność kobiet w łagodzeniu przebiegu i skutków problemów społecznych, które pojawiły się w Polsce, głównie takich, jak: ubóstwo, bezrobocie, bezradność. Trudności związane z „przeformułowaniem” roli kobiety domowej pojawiły

²² U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002, s. 161.

²³ Na podstawie *Komunikat z badań. Kobiety o podziale obowiązków domowych w rodzinie*, Warszawa, styczeń 1997, s. 8.

²⁴ A. Kwak, *Kobieta w domu i na rynku pracy. Czy równość praw i obowiązków?*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, tom XVII.

²⁵ A. Kotlarska-Michalska, *Role kobiety w małżeństwie i w rodzinie. Ciągłość i zmiana*, w: *Nowe style zachowań*, red. M. Golka, Poznań 2001; A. Kotlarska-Michalska, *Przemiany rodzinnych ról kobiecych w okresie transformacji ustrojowej*, w: *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, red. Z. Tyszcza, Poznań 2001; A. Kotlarska-Michalska, *Kobiety wielkopolskie w świetle badań empirycznych*, w: *Wizerunki kobiet*, red. A. Kotlarska-Michalska, Poznań 2001.

się u kobiet doświadczających stanu bezrobocia własnego lub swego partnera. Badania socjologiczne prowadzone na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku pokazały zjawisko przeformułowania roli kobiety – kobiety powtórnie „udomowionej”, zajmującej się przetwarzaniem i wytwarzaniem żywności, wytwarzającej produkty żywnościowe, kobiety zaradnej – zdobywającej tanią żywność, reperującej odzież, remontującej mieszkanie i dokładającej paliwa do gasnącego ogniska domowego²⁶. Te atrybuty roli prywatnej przyniosły wymierne skutki społeczne – zaspokojenie potrzeb członków rodziny oraz zabezpieczenie funkcjonalności rodziny jako gospodarstwa domowego.

Pisząc niedawno o przemianach kobiecych ról rodzinnych, zwróciłam uwagę, że *pierwsze lata transformacji wyraźnie poszerzyły obszar aktywności polskich kobiet o działania rekompensujące i wyrównujące deficyty, kobiety opracowały swoistą strategię pokonywania biedy i strategię samoradzenia sobie z problemami zmieniających się reguł rynku pracy*²⁷. Kobiety polskie dość elastycznie zareagowały na konieczność „twardego stąpania po ziemi” i poszerzyły katalog roli gospodyni domowej o nowe role, takie jak rola koordynatorki działań wewnątrzdomowych, zaopatrzeniowca, kontrolera finansowego, logistyka, dys-trybutora dóbr materialnych oraz doradcy finansowego²⁸. Kobiety również podejmują działania wspierające swoich partnerów i mężów. Trudności związane z transformacją, koniecznością zmian w organizacji życia domowego, trudności związane z bezrobociem rozwiązywane były głównie przez kobiety, które wykazywały się większą elastycznością w działaniu. Podejmowanie przez kobiety pracy zawodowej w trudnej sytuacji materialnej (przedłużające się bezrobocie męża) przyczyniało się do poszerzenia zakresu władzy kobiety w rodzinie, a także do podniesienia jej pozycji społecznej. Zdaniem D. Duch-Krzystoszek, praca zawodowa poza domem wpływa na wzrost władzy, gdyż kobieta pozyskuje środki finansowe i pewność siebie, a także może zaspokoić więcej potrzeb osobistych w kontaktach z szerszym środowiskiem, co też przyczynia się do budowania większej niezależności od męża²⁹.

Kobiety częściej niż ich mężowie i partnerzy interesują się wyglądem mieszkania i domu, decydując o remoncie, zmianie wystroju wnętrza i zakupach przedmiotów podnoszących estetykę przestrzeni domowej. Są nie tylko inicjatorkami zmian w przestrzeni mieszkalnej, ale również kreatorkami tych zmian. Ta rola kobieca jest nadal mało rozpoznana przez badaczy.

Do ról domowych kobiet zaliczyć należy rolę konsumentki oraz osoby podejmującej decyzje konsumenckie. Według ustaleń T. Petersa, kobiety są osobami decydującymi o ważnych zakupach, sposobach spędzania wakacji, kupnie nowych domów i samochodów, o wyborze opieki zdrowotnej, ogólnie odpowiadają za większość wydawanych w gospodarstwie domowym pieniędzy³⁰. Również w Polsce kobiety decydują coraz częściej o poważniejszych zakupach, jednak ich zakres decyzyjny jest mniejszy. Rola konsumentki to rola o społecznej ważności, dająca kobietom swobodę w podejmowaniu

²⁶ A. Kotlarska-Michalska, *Rodzinne role kobiet w nowej roli*, w: *Kobiety w polskiej transformacji 1989–2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy*, red. M. Frąckowiak-Sochańska, S. Królikowska, Toruń 2010, s. 512–515.

²⁷ Tamże, s. 516.

²⁸ Tamże.

²⁹ D. Duch-Krzystoszek, *Kto rządzi w rodzinie. Socjologiczna analiza relacji w małżeństwie*, Warszawa 2007, s. 33.

³⁰ T. Peters, *Biznes od nowa*, Warszawa 2005, s. 172. Autor ten podaje, że 94 proc. kobiet decyduje o zakupie mebli, 92 proc. o wakacjach, 91 proc. o kupnie nowych domów, 60 proc. o zakupie elektroniki, 60 proc. o zakupie samochodów własnych i 30 proc. samochodów kupowanych przez mężczyzn, czyli 90 proc., a 89 proc. kobiet decyduje o wyborze rachunków bankowych, 80 proc. w sprawach opieki zdrowotnej.

decyzji, świadcząca o ich pozycji w rodzinie, wpływająca na poczucie ważności i dająca również powód do zadowolenia z trafności decyzji. Jest to również rola, w której kobieta może się wykazać wiedzą, gustem i zaradnością.

Wśród społecznie „naznaczonych” i tradycyjnych ról kobiecych za najważniejszą powszechnie uważa się rolę matki. Tej roli poświęcono sporo uwagi w analizach socjologicznych i pedagogicznych, również w kontekście łączenia tej roli z rolą zawodową. Jest ona szczególnie obciążona „oddźwiękiem społecznym”. Kobieta jako matka zyskuje wyższą pozycję w kręgach społecznych i jeśli jest to rola oczekiwana i planowana przez kobietę, to sprzyja jej dobremu samopoczuciu. Rola matki, szczególnie w Polsce, ma znaczenie nie tylko w życiu prywatnym kobiety, ale jest wyraźnym jej atrybutem. Ciągłe w modelach socjalizacji do ról społecznych i prywatnych zachodzą istotne różnice między modelem skierowanym do chłopców i modelem skierowanym do dziewcząt. W badaniach psychologicznych obserwuje się skłonność matek do przekazywania swoim córkom stereotypów płciowych³¹. Społeczny charakter roli macierzyńskiej jest pielęgnowany w katolickim modelu kobiety matki, w którym podkreśla się zgodność i harmonię, jaka zachodzi między płcią biologiczną a wyzwaniem społecznym i religijnym kobiety.

Rola matki podnosi prestiż kobiety, jak jednak pisze D. Duch-Krzystoszek, kobieta mająca małe dzieci jest zobowiązana do sprawowania nad nimi opieki, co też wiąże się z reguły z ekonomiczną zależnością od męża³². Część kobiet może „wpaść w pułapkę”, kiedy są przeświadczone o tym, że są niezastąpione w roli osoby opiekującej się dzieckiem. W socjologicznym obrazie kobiet matek widoczne stają się heroiczne wysiłki związane z łączeniem roli macierzyńskiej z rolą zawodową. Kobieta na ogół jest pokazana jako osoba potrafiąca pogodzić te dwie sfery, a nawet prowadzenie domu. Badania nad postawami kobiet dowodzą, że *dzieci i dom są sprawami bardzo ważnymi dla kobiet i znaczącymi elementami ich tożsamości. Można uznać, że sprawne funkcjonowanie w rolach matki i gospodyni domowej dostarcza kobietom wiele satysfakcji, wzmacnia je, jest znaczącym elementem ich samorealizacji*³³.

Kontynuacja tradycyjnego modelu kobiety matki w wychowaniu i w socjalizacji młodych dorosłych kobiet naraża je szczególnie na dylematy roli i swoiste rozdarcie między zakresem roli, który winna realizować, a tym, który jest kompromisem między tym „co muszę”, a tym „co chcę”. Nawet jeśli przyjąć, że współczesne kobiety dwudziestokilkuletnie są „bombardowane” medialnymi wizerunkami kobiecości, to jednak nie zrywają z rodzinnym modelem roli matki. Trudno się zgodzić z tymi badaczami rodziny, którzy głoszą, że młode Polki są zdecydowanie zorientowane na karierę zawodową, a nie na rolę macierzyńską. Postawy młodych kobiet wobec przyszłości są zbyt niepewne i trudno od nich wymagać, aby spontanicznie odgrywały te role, które nie dają gwarancji (ani na zatrudnienie, ani na możliwość awansu). Niewątpliwie w postawach młodych Polek zachodzą istotne przemiany, również w zakresie konstruowanej roli matki. Coraz częściej obserwuje się postawę planowania i „dopasowywania” roli matki do innych ról społecznych. Młode kobiety, decydując się na tę rolę, częściej niż ich matki dokonują „kalkulacji strat i zysków”³⁴, a podejmując decyzję o posiadaniu dziecka,

³¹ Świadczą o tym wyniki badań psychologicznych pokazujące tendencje matek do przekazywania we wzorach wychowawczych opiekuńczego wizerunku kobiety.

³² D. Duch-Krzystoszek, *Kto rządzi w rodzinie...*, s. 70.

³³ Tamże, s. 72.

³⁴ E. Włodarczyk, *Młodziź wobec macierzyństwa i jego kulturowej kreacji*, Poznań 2008, s. 169–173.

uwzględniają również swoje predyspozycje w zakresie opieki i wychowania oraz swoją ocenę zdolności do samodzielnego sprawowania opieki nad dzieckiem. Potwierdza się teza U. Becka, że *zainteresowaniu kobiet własną niezależnością ekonomiczną i zaangażowaniem się w indywidualizującą pracę zawodową przeciwstawia się nadal zainteresowanie partnerstwem i macierzyństwem, szczególnie u tych kobiet, które wiedzą, co to oznacza dla ich szans zawodowych i dla ich ekonomicznej niezależności od mężonka*³⁵.

W socjologicznym oglądzie kobiecych ról rodzinnych nadal zbyt małą uwagę kieruje się na poznanie, w jakim zakresie kobieta samodzielnie (bez nacisków) definiuje sobie rolę gospodyni domowej, a w jakim zakresie jest to rola niesamodzielnie stanowiona – narzucona przez rodzinny system kontroli (mąż/partner, dzieci, teściowa, własna matka, inne kobiety w rodzinie kontrolujące zakres i jakość wykonywanych czynności). Kobiety uczestniczące w badaniach socjologicznych są skłonne do przedstawiania swoich licznych obowiązków jako atrybutów kobiecości i, pokazując umiejętność ich godzenia, z jednej strony próbują udowodnić, że są niezastąpione, a z drugiej, że nie mają innego wyjścia.

Podsumowanie

Przedstawiona w tym opracowaniu – w bardzo skrótovej formie – charakterystyka społecznego kontekstu wybranych ról kobiecych skłania do refleksji, że role kobiece są pod silniejszym wpływem opinii publicznej, która wywiera nacisk na powinności przypadające kobiecie w przestrzeni prywatnej i publicznej. Wykazana zależność między uprawnieniami kobiet na polu zawodowym oraz politycznym dowodzi, że kobiety osiągają sukces zawodowy, wykorzystując swoje kwalifikacje i zdolności oraz umiejętności organizacyjne, dokładają jednak do tych formalnych atrybutów również cechy dodatkowe, będące *stricte* kobiecymi, które „łagodzą” społeczny odbiór kobiety jako *businesswomen* i jako osoby zarządzające. Rodzinne role kobiet mają coraz bardziej społeczny charakter przez fakt, że wiążą się ze społecznymi skutkami odczuwanymi poza środowiskiem domowym i prywatną przestrzenią aktywności kobiet. Kobiety, mając świadomość, że głównie na ich barkach opiera się życie rodzinne, pomimo obciążenia pracami domowymi niechętnie z nich rezygnują. Nadmiar obowiązków rekompensuje im dobre samopoczucie i świadomość, że tak naprawdę to bez nich wychowanie dzieci i prowadzenie domu byłoby niemożliwe. Świadomość, że są niezastąpione w przestrzeni prywatnej. Daje im to również poczucie władzy w tej przestrzeni.

³⁵ U. Beck, *Spółczesństwo...*, s. 161.

Anna Kotlarska-Michalska

Social roles of women

Social roles of women are the scope of their activities conditioned by expectations of the society, stereotypes, and women's attributes—features that help women perform tasks that are important for others. Women are now entering areas of activity previously open to men only; when being in executive positions, however, women are not free from fears that such roles might have negative influence on their womanliness. The image of the woman hesitating between the needs of the modern model of the woman and those of the traditional model is still popular. Polish women who are successful in their professional careers and in their family roles are happier with their life, despite its burdens, as the combination of roles they perform is a test of their skills in life.

Translated by Anna Kotlarska-Michalska